

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 52
2013

With summaries

KØBENHAVN 2013
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 255.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 201.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Munken Premium Cream 13, 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Nodesats: Jakob K. Meile
Grafisk tilrettelæggelse: Lene Eklund-Jürgensen & Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-126-8

“JEG ER ET HØJST FULDSTÆNDIGT OG
FEJLFRIT EKSEMPLAR AF RACEN, SÅ JEG BLEV
MODTAGET SOM EN KOSTBAR SKAT”¹

Om amtsforvalter Poul Andræ (1843-1928),
kontrærsexualiteten og lægerne²

AF

KARL PEDER PEDERSEN

I *Stepchildren of Nature. Krafft-Ebing, Psychiatry, and the Making of Sexual Identity* (2000) beskæftiger den hollandske historiker Harry Oosterhuis sig med den moderne sexualitets fødsel, og her baserede han i høj grad sine undersøgelser på de knap 500 patientselvbiografier, som den kendte tysk-østrigske psykiater Richard von Krafft-Ebing (1840-1902) samlede i forbindelse med sin virksomhed som læge og forsker. Takket være dette kildemateriale bliver det muligt at give et langt mere nuanceret billede af udviklingen end det tidligere, der alene baserede sig på lægernes holdninger og udsagn. Således kan Oosterhuis fastslå: “that patients often played a highly active role in the interaction with doctors, thus contributing substantially to the development of medical theories”, og videre at “not only was the relationship between doctors and patients reciprocal; there were also close connections between individual experiences involving sexuality and changes in society. Both patients and doctor were agents of culture at large”.³ Blandt Krafft-

¹ Poul Andræ om modtagelsen hos den tysk-østrigske psykiater Richard von Krafft-Ebing i Wien den 23.9.1891. Brev af 23.9.1891 fra Poul Andræ til Carl Emil Albeck. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891. Dette og efterfølgende citater er i det væsentligste omsat til moderne ortografi. Hvad der ligger uden for citaterne i form af indskud og forklaringer er sat i firkantet parentes, mens udeladelser i citering er markeret med tre punkter i firkantet parentes.

² Jeg vil gerne rette en stor tak til den norske historiker Runar Jordåen, Universitetet i Bergen, for at have læst manuskriptet igennem og for hans gode kommentarer.

³ Harry Oosterhuis: *Stepchildren of Nature. Krafft-Ebing, Psychiatry and the Making of Sexual Identity*, Chicago 2000, s. 12.

Ebings patienter finder vi den danske embedsmand Poul Georg Andræ, og fra ham er der bevaret et omfattende kildemateriale, der gør det muligt tæt at følge, hvordan han over en lang årrække prøvede at finde sig til rette med, at han var homoseksuel – eller kontrærsexuel, som han kaldte det. Om nogen blev Andræ en “kulturagent”, der i helt usædvanlig grad gik i dialog med både de danske psykiatere og myndigheder og med Krafft-Ebing, som han konsulterede i Wien i 1891. Det er om dette, denne artikel handler.

Hvem er Poul Georg Andræ?

Poul Georg Andræ fødtes den 26. august 1843 som første barn i ægteskabet mellem den danske officer Carl Christoffer Georg Andræ (1812-93)⁴ og Hansine Schack (1817-98).⁵ Han fik et langt liv og døde 84 år gammel den 15. juni 1928. Poul Andræ var hele livet igennem ugift, og det samme var også tilfældet med hans eneste søskende, lillebroderen Victor Nicolaus Andræ (1844-1923).

Det andræske hjem i København blev i 1840erne et kendt mødested for folk med tilknytning til tidens liberale opposition, og efter enevældens afskaffelse i 1848 kom C.C.G. Andræ til at spille en central politisk rolle. Allerede samme år blev han medlem af den grundlovgivende forsamling og i 1849 indvalgt i Rigsdagen, hvor han i 1850 blev Folketingets formand. Fra 1854 til 1858 var han finansminister, og samtidig i en kort periode 1856-57 også dansk regeringschef (konseilspræsident). Familien Andræ tilhørte således den nye politiske elite, og samtidig var den meget velstillet, således at rammerne for brødrenes opvækst blev de allerbedste. At de skulle have en akademisk uddannelse stod ikke til diskussion, og i 1862 blev de begge studenter fra den fine Metropolitanskole. Herfra gik den lige vej til Københavns Universitet, hvor de i 1868 og 1869 blev jurister med bedste karakter. Umiddelbart efter eksamen ansattes Poul Andræ i Indenrigsministeriet, hvor han snart kom til at gøre tjeneste i det kontor, der havde overtilsynet med de danske kolonier i Vestindien, og i den forbindelse blev han i 1871-72

⁴ Biografi i C.F. Bricka (red.): *Dansk Biografisk Lexicon*, 1. udgave, 1, 1887, s. 258-264; P. Engelstoft og S. Dahl (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udgave, 1, 1933, s. 425-436 og S. Cedergreen Bech (red.): *Dansk biografisk leksikon*, 3. udgave, 1, 1979, s. 241-244.

⁵ Biografi i P. Engelstoft og S. Dahl (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udgave, 1, 1933, s. 436 og S. Cedergreen Bech (red.): *Dansk biografisk leksikon*, 3. udgave, 1, 1979, s. 244-245.

Ill. 1: Poul Andræ fotograferet i 1870erne af den københavnske fotograf Frederik Ferdinand Petersen (Det Kongelige Bibliotek).

udsendt til Sankt Thomas som sekretær for en særlig regeringskommission. I 1875 søgte han over i Finansministeriet, og det åbnede ham i 1889 vejen til embedet som amtsforvalter i Skanderborg. Denne post blev dog snart så uudholdelig for ham, at han i 1893-94 søgte og fik sin afsked, og resten af livet tilbragte han som pensionist i København, hvor han på sine ældre dage blev en "kendt, original skikkelse i hovedstadens cafeliv; kantet, sær og generøs".⁶

Både mens Poul Andræ virkede som embedsmand og under sit lange otium var han en flittig forfatter, der, ved siden af en række bøger om forældrenes liv og virke, udgav trebindsværket *Via Appia* (1882-89) skrevet på grundlag af studieophold i Rom i 1871 og 1879. I 1892 fik han under pseudonymet *Tandem* optaget artiklen "Den kontrære Sexualforømmelse" i det lægefaglige tidsskrift *Bibliotek for Læger*, og "udviste dermed personligt mod ved som den første at tage offentligt til orde for homofiles ligestilling".⁷

Poul Andræ var hele livet igennem meget skrivende, og udover et ganske betydeligt forfatterskab førte han dagbøger, og de omfattede ved hans død 44 bind og hæfter, som overdroges til Københavns Universitets Psykiatriske Laboratorium.⁸ Da Andræs håndskrift var vanskelig læselig, sørgede han for, at en række af de tekster, der belyste hans liv som kontrærsexuel, blev renskrevet med henblik på senere udgivelse.⁹ De omfatter dagbogsindførsler fra årene 1861-63, 1871-72, 1875-82, 1885 og 1891, barndomserindringer skrevet i 1886 samt en række breve primært til og fra læger, hvoriblandt brevvekslingen med Krafft-Ebing i forbindelse med konsultationen i 1891 indtager en særlig plads. De første afskrifter blev i 1924 foretaget af Axel Degenkolv og indført i et kollegiehæfte, hvorpå arbejdet videreførtes af folketingsstenografen, cand.mag. Carl Hjort. Renskrifterne blev efterfølgende gennemgået af Poul Andræ med henblik på at tyde ulæselige passager, hvilket dog ikke altid lykkedes. De blev ved samme lejlighed forsynet med en ræk-

⁶ Biografi i P. Engelstoft og S. Dahl (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udgave, 1, 1933, s. 437-438. Her nævnes Poul Andræs homosexualitet ikke, men den antydes med ordene om, at "med vanskeligheder, som fulgte af visse ejendommeligheder, måtte den begavede mand altid kæmpe".

⁷ S. Cedergreen Bech (red.): *Dansk biografisk leksikon*, 3. udgave, 1, 1979, s. 245.

⁸ Laboratoriet nedlagdes i begyndelsen af 1970'erne, og dagbøgernes videre skæbne er ukendt.

⁹ Afskriftshæfternes indhold "bør muligvis publiceres ca. 5 á 10 år efter min død". Rigsarkivet. Landover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræs kodicil nr. 1 af 9.4.1926, post I.

ke ofte meget oplysende noter. Der har i alt eksisteret 10 kollegiehæfter, hvoraf de 9 ved et heldigt tilfælde i dag er bevaret på Det Kongelige Bibliotek.¹⁰

Barndom og ungdom i København 1843-70

Da Poul Andræ i 1891 besluttede sig til at kontakte Krafft-Ebing i Wien sendte han ham et langt brev, hvori han berettede om sin seksuelle og følelsesmæssige udvikling tilbage fra barndommen. Brevets fulde ordlyd er ikke kendt, men blandt afskrifterne findes lange passager gengivet. Her fortæller Andræ bl.a., at "så lang [tid jeg] mindes tilbage, [har jeg] onaneret og kun med tanken på viri [dvs. mænd]. [Den] første drøm erindrer jeg ca. 8 år gammel, hvorledes jeg befølte og måske beføltes af en malerlærling i sin smudsige arbejdsdragt. Første erektion mindes jeg [at have haft] ca. 8 år gammel med en Hausknecht, som løftede mig op, og derved altid tog mig med sine grove hænder mellem benene. Denne lyst til udelukkende tilfredsstillelse af laveste art og helst i slette klæder [med] rude [dvs. grove] og djærve [mænd] med et frisk udseende [og] med store, hårdhudede, plebejiske arbejdshænder – altså matroser, slagtere [og] smede i særdeleshed, når de kom fra arbejde – [har] holdt sig ganske uforandret, og kun således, at min lyst udelukkende er rettet på fuldmodne, dvs. 20-25 år[ige]. Med mit noget aristokratiske, studerede ydre – jeg bærer briller og vedlægger fotografi – [frem]byder [enhver] tilfredsstillelse af denne lyst, og[så] blot det at være sammen med dem, mig de største vanskeligheder i retning af at vække forargelige skandaler. Samværet [og] den frie samtale [er for] mig næsten lige så væsentlig som den seksuelle tilfredsstillelse, men [desværre meget] vanskelig at opnå i mit land på grund af forskelle i ydre [dvs. udseende] og kår, hvor meget jeg end gør ved [at bruge et] opdigtet navn og beskæftigelse".¹¹

Som det fremgår af citatet rettede Poul Andræ's seksuelle interesse sig mod håndværker- og arbejdsdertyper, men i hans dagbogsoptegnelser fra gymnasieårene kan vi også læse om hans stærke, platoniske forel-

¹⁰ Arkivet består af tre kapsler, som i 1952 blev doneret af antikvarboghandler Otto Lind. Af et maskinskrevet notat af 13.6.1939 formentlig af Lind, fremgår det, at skribenten har modtaget materialet ca. 10 år før. Fra hvem oplyses ikke, men formentlig fra en af dødsboets eksekutorer. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 2.

¹¹ Brev af 31.7.1891 fra Poul Andræ til Richard von Krafft-Ebing. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

skelser i flere skolekammerater. At han i 1862 – året, hvor han blev student – kendte ordet pæderast fremgår af hans dagbog fra juni måned, men det var *ikke* et begreb han forbandt med sig selv.¹² I stedet for betegnelser som pæderast¹³ og sodomit, der overhovedet ikke forekommer hos Andræ, benyttedes græske termer som dyseros, dvs. ulykkelig kærlighed, pais om drenge/unge mænd¹⁴ og tapaidika om de unge mænd, han var forelsket i. I den følgende tid blev dyseros, det ord, han oftest anvendte om sit følelsesliv, og først efter 1880 dukkede urning¹⁵ og kontrærsexuel¹⁶ op, og det blev dette sidste, han stædigt holdt fast ved, idet han afviste at bruge ordet homoseksuel om sig selv.¹⁷ Hele livet igennem holdt han også fast ved den tyske homopioner Karl Heinrich Ulrichs' (1825-95) parole om urningen, som et "anima muliebris virili

¹² Dagbogsnotat fra juni 1862. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 2. Afskrifter af pi-optegnelser af Hjort. Dagbogsnotater fra 1861-62 ang. sorg som student ved savnet af tapaidika.

¹³ Ord som paedicator, paedicator, paedicere forekommer ofte i teksterne, som betegnelse for anale forhold mellem mænd med paedicatoren som den aktive part, også betegnet RP, dvs. røvpuler. Som det fremgår af et ikke nærmere dateret brevkoncept fra 1891 til den norske professor Ebbe Hertzberg, var pæderaster, ifølge Andræ, kun meget sjældent homoseksuelle. Han skrev nemlig her, at "derom hers[ker] da ingen tvivl, at blandt 100 pædikatores er de 99 heteroseksuelle og kun 1 homoseksuel. Jeg henviser Dem – for ej at erindre det gamle Grækenland – nu blot til Italien, hvor efter min indgående erfaring, så at sige alle unge, ugifte italienere faute de mieux er gensidige pædikatorer, men uden derfor selvfølgelig i mindste måde at være homoseksuelle. Deres stærke libido i forbindelse med unge pigers afholdenhed og følgende vanskelighed i løse forbindelser med disse, gør dem til pædikaos hominum". Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Løst læg med titel: Udtaget af 1957/125.

¹⁴ I en senere tilføjelse til et brev fra 1879 noterede Andræ: "Paides: Et ord, som jeg altid forstår som alderen mellem 18 og 23". Brev af 13.6.1879 fra Poul Andræ til Carl Georg Gædeken. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 9. Pi-breve til Gædeken og Krenchel.

¹⁵ Urning var den betegnelse, som Karl Heinz Ulrichs i 1864-65 indførte for det tredje køn, homoseksuel.

¹⁶ Kontrærsexuel, kontrær seksualfølelse var den betegnelse, den tyske psykiater Carl Westphal (1833-90) i 1869 indførte for mænd og kvinder med et følelsesliv, der var rettet mod deres eget køn. Florian Mildenberger: *...in der Richtung der Homosexualität verdoeben. Psychiater, Kriminalpsychologen und Gerichtsmediziner über männliche Homosexualität 1850-1970*, Hamburg 2002, s. 38-40.

¹⁷ Andræ definerede intetsteds homoseksualitet, men i kodicil nr. 2 af 9.4.1926, punkt 5, omtalte han sin "både moralsk og juridisk [set] så fuldkommen skyldfri kontrær seksualitet, [...] [der er] såre forskellig fra den uendeligt mere udbredte såkaldte homoseksualitet". Rigsarkivet. Landover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422).

corpore inclusa”, dvs. en kvindelig sjæl indespærret i en mands krop. Ikke kun fordi, han var tro mod den store frontkæmper, som han satte højt, men nok så meget fordi han følte, at han i denne sætning fandt den bedste forklaring på sit eget meget feminine væsen.¹⁸

Italien og Vestindien 1871-72

I 1871 rejste Poul Andræ i forbindelse med arbejdet med *Via Appia* til Italien, og her oplevede han i Napoli den 10. april 1871 sit første sexuelle forhold til en mand i form af gensidig onani.¹⁹ Senere udtalelser tyder på, at han kun havde denne ene homoseksuelle oplevelse under rejsen, men den opildnede ham uden tvivl meget. Derfor var det også som at komme fra asken til ilden, da han få måneder senere ankom til de danske tropekolonier i Caribien. Den 22. december 1871 noterede han i dagbogen fra Sankt Thomas: “Jeg er i dag virkelig for alvor fortvivlet. Jeg har længtes i dag så forfærdeligt [og] følt i mit inderste denne attrå, som mere og mere skyder sig ind i mig. Denne drift, jeg føler i mig, til at ville underordne mig selv fuldstændigt et andet væsen. Som en tiger har jeg været på spring til at styrte mig ind på en trax,²⁰ ligegyldigt hvilken. [Jeg har] villet føle, kramme, knuge ham, selv føle hvordan det er at ligge arm i arm og fortabe sig i beskuelse i følelse, i glæde over en anden [mand]”.²¹

Trods alle de daglige fristelser indledte Andræ ingen sexuelle forhold til tropeøernes mange tiltrækkende unge mænd, hvorimod han

¹⁸ Hubert Kennedy: *Karl Heinrich Ulrichs. Leben und Werk*, Hamburg 2001, s. 194.

¹⁹ Brev af ukendt dato i 1871 fra Poul Andræ til Valdemar Krenchel. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 9. Pi-breve til Gædeken og Krenchel. Øjenlægen Valdemar Krenchel (1844-85) var brødrene Andræs klassekammerat fra Metropolitanskolen, og Poul Andræ betegnede ham som “sin eneste fortrolige” (Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (422). Andræs kodicil nr. 1 af 9.4.1926, post 1). En række breve mellem dem er bevaret i original i Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Kuvert ad VI, og i afskrift i Kapsel 3. Hæfte 9. Pi-breve til Gædeken og Krenchel.

²⁰ Betegnelsen trax benyttes meget efter 1871, hvor det synes at afløse tapaidika. I en note til dagbogsindførslen den 22. december 1871 definerer Andræ trax, som et “sædvanligt udtryk for en ung, mandlig udseende knøs” (Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 3. Kampår i Vestindien 1871-72). Ordet er formentlig afledt af det kreolske trash, der oversættes til “to have sexual intercourse” (The Caribbean Dictionary, <www.wiwords.com>).

²¹ Dagbog den 22.12.1871. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 3. Kampår i Vestindien 1871-72.

vovede sig ud i et samleje med en sort kvinde; en oplevelse, han senere tog skarpt afstand fra. I brevet til Krafft-Ebing fra 1891 erindrer han om episoden følgende: "I Amerika²² og Vestindien [havde jeg] lidt skrækkeligt. [Jeg var] fuldstændigt afholdende overfor de mig så bedårende unge mulatter og negre, [mens jeg] selv onanerede, [og] højst to gange forsøgte coitus med en negerinde fra en plantage. Dette var for min natur crimen bestialitatis, og dette, [der] for mig er min eneste sexuelle synd, skete af sundhedshensyn – på en [sexuel] tilfredsstillelse troede jeg ikke – efter en læges råd på grund af [mine] hyppige erektioner og pollutioner. [...] Lægen henviste mig da til coitus feminæ, og min opfyldelse af dette [råd] forklares kun ved, at en sådan sort skabning, med sine store, kalløse²³ arbejdshænder [og] plumpe ydre, let for min fantasi kunne forestille en mand. [...] Aldrig har jeg før eller senere blot attenderet coitus med en kvinde; det ville være min natur for modbydeligt".²⁴

Kampårene 1872-82

Da Poul Andræ i 1872 vendte tilbage fra Vestindien til sin gamle arbejdsplads i Indenrigsministeriet, var han blevet et andet menneske. 28 år gammel havde han haft sin sexuelle debut både med kvinder og mænd, og han var blevet bekræftet i, at han seksuelt udelukkende interesserede sig for de sidste. Som jurist var han fuldt ud klar over det kriminelle i at realisere sådanne forhold i Danmark, selvom straffebestemmelsernes præcise rækkevidde først senere stod ham klart.

Når Andræ satte overskriften "Kampårene" over dagbogsindførslerne fra tiden efter 1871, sigtede han til, at han i disse år af al kraft undgik at indlede sexuelle forhold med mænd i Danmark. I 1891 fortalte han Krafft-Ebing, at "fra 1871 til 1883 [har jeg] lidt skrækkeligt [af et] nervøst excitament, høreleshallucinationer, [og jeg har] ofte [været] nær ved at falde om på gaden. [Jeg har været] stærkt kønsafficeret, selvonanerende [og] følt mig ked af alt". Han betroede endvidere psykiateren, at det udelukkende var risikoen for at blive afsløret sammen med mænd, der gjorde, at han "fuldstændigt [har] modstået [kontrær-

²² Ud- og måske også hjemrejsen skete via New York.

²³ Kalløs (af calleux, fr.) = hårdhudet.

²⁴ Som note 11.

sexuelle forhold] herhjemme, skønt så mange tilbød sig. [Jeg har] ej heller gjort bekendtskab med nogen kontrærsexuel”.²⁵

I disse vanskelige år tonede der dog ét lyspunkt frem, nemlig da Københavns Kommunehospital i 1875 fik en selvstændig psykiatrisk afdeling. Som overlæge på den nye 6. Afdeling ansattes Carl Georg Gædeken (1832-1900), og ham tog Poul Andræ straks kontakt til. I de følgende år opbyggedes et tæt forhold mellem de to mænd, idet Gædeken på det nærmeste blev Andræs huslæge, mens denne til gengæld forsynede ham med informationer om kontrærseksualitet. Samarbejdet med den “fordomsfrie og velvillige” Gædeken, der også fortsatte efter hans fratreden som overlæge i 1887, betød meget for Andræ, og det var uden tvivl med til at bevidstgøre ham som kontrærsexuel. Flere gange overvejede han ligefrem at “springe ud” offentligt, hvilket Gædeken dog forhindrede ham i. I 1878 skrev han således til ham, at “De ved, at jeg altid har rådet Dem derfra, så længe De kan undgå det, da De aldrig vil få nogen glæde af Deres erklæring [om at være kontrærsexuel]. Man rokker nu engang ikke [ved] folks fordomme eller nedarvede begreber, men det kan jo godt være, at det er det fornuftigste valg, hvis De tvinges ved offentligt navns nævnelse”.²⁶

I 1879 begav Poul Andræ sig igen til Italien, og under dette ophold havde han sexuelle forhold til flere mænd. Glædesstrålende rapporterede han hjem til Gædeken om sine oplevelser, således i et brev fra Riva den 13. juni 1879, hvor han i indledningen formanede lægen om, at “De må jo forestille Dem, at det er en kvinde, der skriver Dem til, og der vil da ikke være noget anstødeligt i hvad, der er passeret mig”. Videre betroede han Gædeken, hvordan “jeg længes tilbage efter Neapel så stærkt, at intet smager mig rigtigt, efter dér at have set, hvor frejdigt man kan glæde sig med dem, man har kær. Jeg har kørt ved højlys dag ved Amalfi med Hannibale Hercule Comminette, gået i teater med ham, spist med ham på de første [dvs. bedste] restaurationer, alt[sammen] ganske ugenert. Og hvilke frydefulde øjeblikke blot at have en, der forstår en, ved sin side. Jeg følte, at her i Neapel havde de alle deres elskede, og at dette var den mest ligefremme ting i verden. Og de enkelte dage, [hvor] jeg ikke var sammen med ham, længtes jeg og spejdede allesteds og intet smagte mig. Men hvor dejligt så, når han

²⁵ Ibidem.

²⁶ Brev af 28.7.[1879] fra Carl Georg Gædeken til Poul Andræ. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 9. Pi-breve til Gædeken og Krenchel.

kom, og vi sad sammen og hørte på musikken”.²⁷ Udover Comminette havde Andræ i Rom sexuelle forhold til litografen Liberio Pasqualini og slagteren Felicetto Macello og i Milano til smeden Carlo del Fratte.²⁸

Under Italiensopholdet besøgte Poul Andræ også Karl Heinrich Ulrichs, der netop da var på vej i italiensk eksil. Desværre er det eneste, vi kender til deres møde, en henvisning til nogle af Andræ's ikke længere bevarede dagbogsindførsler fra den umbriske by Terni, “hvor Ulrichs var min gæst”.²⁹ Som det fremgik af brevet til Gædeken, var Poul Andræ ganske på linje med Ulrichs i opfattelsen af urningen/den kontrærsexuelle som en mand med en kvindes indre følelsesliv, ligesom de også var fælles om den sexuelle tiltrækning af unge mænd fra arbejderklassen.³⁰ Mange år senere testamenterede han i øvrigt 1.000 kr. til et “mindesmærke (gravminde) over Ulrichs i Aquila negli Abruzzi”.³¹

Tilbage i København gjorde Poul Andræ den 3. oktober 1879 det foreløbige resultat op sådan: “Og nu efter rejsen med dens romantiske eventyr, hvad [har jeg så] opnået? Som jeg har sagt [til] Gædeken [er resultatet], at kampen kun kan blive vanskeligere, fordi jeg nu har set, at muligheden [for homoseksuelle forhold] ligger [mig] så uendelig nær”.³²

I den følgende tid kredsede Andræ ofte i sine dagbøger om mænd, han traf på gaden og følte sig tiltrukket af. Den 3. september 1880 skrev han: “Mere en nogensinde er jeg forelsket, så at intet andet kan fylde mig, [hverken] fornøjelser eller musik. [...] Er det efter attentaterne

²⁷ Brev af 13.6.1879 fra Poul Andræ til Carl Georg Gædeken. *Ibidem*.

²⁸ Alle fire blev mange år senere betænkt med penge i hans testamente. Andræ's kodicil nr. 1 af 9.4.1926. Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Andræ ejede alle Ulrichs værker, men i hvilket omfang de udvekslede breve lader sig ikke fastslå. At der eksisterede en vis forbindelse ses af et af Andræ's breve til Gædeken fra begyndelsen af 1890'erne, hvor han betror ham, at ang. Goethe “har Ulrichs flere gange meddelt mig sin antagelse [om, at Goethe skulle være homoseksuel]”. Brev af 1891 eller 1892 fra Poul Andræ til Carl Georg Gædeken. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 1. Afskrifter ved Degenkolv, maj 1924.

³¹ Pengene kom dog ikke til udbetaling, da det viste sig, at graven allerede var udstyret med en smuk mindesten. Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræ's kodicil nr. 1 af 9.4.1926, post II, 3.

³² Dagbog den 3.10.1879. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 4. Afskrifter af pi-optegnelser af Hjort. Stadier, dvs. kampårene 1875-82.

i Sverige?³³ Er det fordi jeg i Middelfart har krammet denne Holger Ludvig Cohn, lodsens Peter, Albert Nielsen, [eller] fordi jeg i Fredericia på Norma hørte indbegrebet af al skønhed, to voksne matroser, sige [til] mig: “Min kusse koster ingenting, vil du kneppe mig?”. Eller er det fordi Ulrichs bog har vist mig, hvor [meget] min trang er naturlig og berettiget, og hvor grusomt, der handles mod mig? Jeg ved det ikke, men ingensinde har jeg følt den åndelige trang så optagende som nu, så deprimerende, så sørgeligt fyldende mig helt. [...] Er der [virkeligt] et forsyn til, der fylder én med så glødende længsel, der ej [kan] tilfredsstilles?³⁴

Tre uger senere var Andræ fortsat stærkt optaget af Ulrichs, således som det fremgår af notaterne den 24. september 1880: “Om det er muligt, så er det jo nu mere fortvivlende end nogen sinde. Det er hovedet, der forlanger [forklaringer] fremfor alt. Ulrichs bøger har vist mig, hvor ulykkelig og berettiget mit krav [er], og årene går, og jeg kan kun onanere denne lidenskab væk af min cazzo³⁵ ikke af min higen og hu. [...] I torsdags [da] jeg, efter at have læst i Ulrichs bog, gik ud [i byen var jeg] beruset og fortvivlet. [...] Denne feber, som banker i mit blod, [og] denne nedtrykthed er ikke til at udholde. Naturligvis [er] forbedringshuset for intet at regne, hvis ej dermed fulgte tabet af stilling og omgang. Min herre og fader, gives [der] da ingen hjælp for en stakkel som jeg!”³⁶

Kampen opgives 1882

I de tre år fra det andet Italiensbesøg og frem til udgivelsen af første bind af *Via Appia* blev Poul Andræs holdning til sin egen seksualitet radikaliseret, og fra både breve og dagbøger kan vi følge, hvordan han drøftede sagen med Gædeken, der forsøgte at overtale ham til at holde igen. I 1882 udkom første bind af *Via Appia*, og dermed var tiden inde,

³³ Andræ omtaler i dagbogen den 19.8.1880, at han i Helsingborg har haft et sexuel forhold til den unge svenske sømand Johan Liljebblad. Ibidem.

³⁴ Dagbog den 3.9.1880. Ibidem.

³⁵ Cazzo (it.) = penis.

³⁶ Dagbog den 24.9.1880. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 4. Afskrifter af pi-optegnelser af Hjort. Stadier, dvs. kampårene 1875-82. Når Andræ (noget koket sagt) hellere ville sættes i fængsel end at fortsætte sit daværende liv, skyldtes det, at han som fange *ikke* dagligt ville møde de unge mænd på gaden, som ophidsede ham så stærkt sexuel.

men før Poul Andræ begyndte at indlede seksuelle forhold til danske mænd, ville han sikre sig bedst muligt.

Først kontaktede han den 14. maj 1882 det københavnske sindssygehospital Sankt Hans, hvor stedets overlæge Valdemar Steenberg (1829-92) "hørte på mig fuldkommen vel, og jeg fik fremhævet, [...] at jeg fra fødslen af [var skabt] således [dvs. som kontrærsexuel] og ej [var blevet det] per raffinement, [og] at [det var] fysisk umuligt for mig at omgås [sexuelt med] nogen kvinde. Jeg sagde ham også det vestindiske undtagelsestilfælde [dvs. om hans samleje på Sankt Thomas i 1871], [og] at min smag [er] lig [en] normal kvindes, [...] og [at jeg] aldrig i udlandet [har] foretaget noget pædikatio. [...] Han turde ikke give [mig] noget håb om en helbredelse. Alle erfaringer manglede, derfor [kunne han] ej heller angive kuren. Denne [bestod] for en del i det rolige, ensformige liv, tidlig op og tidlig i seng, med legemlig beskæftigelse. Han rådede til et forsøg med ophold på anstalten. [...] Tre måneder[s indlæggelse] på grund af nervøsitet, skulle det [dvs. den officielle begrundelse] lyde. Jeg var jo i øvrigt fri, så vi i forening kunne enes om at gøre kuren mindre, men han ville ikke, at sagen skulle tages let. [...] Jeg udtalte min frygt for kure og mediciner, og han tilføjede, at netop jo opgaven [var] ej at give mig noget, der kunne skade. [Jeg skulle udføre] et arbejde, [som] jo helst [skulle være så] kedeligt [som muligt], t.ex. revision af regnskaber eller anden del af *Via Appia*. [Derimod måtte jeg] ej skrive dagbog [eller læse] bøger om min eros eller afhandlinger om denne til akademisk brug. Han brugte [d]et udtryk om mig og mit onde: "Skrækkelig ulykke".³⁷

Få uger efter besøget på Sankt Hans, som i øvrigt ikke førte til nogen indlæggelse, opsøgte Poul Andræ sin ungdomsbekendte den københavnske vicepolitidirektør Eugen Petersen (1840-1930). I dagbogen fastholdt han i telegramstil følgende om besøget: "[Jeg] medbragte [en] attest fra Gædeken om, at [det er] sandt, hvad jeg siger, hvor besynderligt det end lyder.³⁸ [...] Han hørte på mig, måske lidt tvivlende

³⁷ Dagbog den 14.5.1882. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 2. Afskrifter af pi-optegnelser af Hjort. Spredte optegnelser fra kampårene 1875-82.

³⁸ Attesten lyder således: "Efter ønske af [Poul Andræ], som i en længere årrække (siden 1875) har søgt min bistand mod nervøse onder, skal jeg ikke tilbageholde den udtalelse, at efter hvad jeg har haft lejlighed til at kende ham, lider han i en høj grad, og på en hans helbred væsentlig forstyrrende måde, af en *medfødt* sjælelig abnormitet (kontrær seksualforstyrrelse), som det ved de hidtil forsøgte midler ikke er lykkedes at bekæmpe. 5. juli 1882. C.G. Gædeken, prof. ved Univ.". Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Kuvert ad XI.

[overfor], om jeg dog [i virkeligheden ikke] er en pervers natur, [der var] begyndt med gyne,³⁹ og nu [var blevet] ked deraf, [og derfor gået over] til trax. Jeg fremhævede [for] ham, at ej anus, ej umyndige, ej forlokket, ej herhjemme. [...] Men mit egentlige spørgsmål om, hvad [der] sker, hvis [jeg blev udsat for en] anholdelse, [kunne han] ej så bestemt svare på. Vort samfund er jo så lille, at selvom [der] ej [kom] noget ondt ud deraf [dvs. i form af tiltale og straf], [så kan det jo] let transpirere⁴⁰ at man var p[æ]d[e]r[ast]. På en sammenkomst [eller for en] samtale [eller] mødes skyld kunne ingen [politi]betjent anholde [mig]. “Altså må du jo frit kunne tiltale matroser i Nyhavn”, [sagde han.] (Jeg nævnte ham netop min væren på beværtninger i Nyhavn). Men i øvrigt sagde han mærkeligt nok, at på en denuntiation (vel [gående ud på] at jeg pædicerede vedkommende) ville det jo stille sig forskelligt [alt afhængigt af] om vedkommende [var en] simpel fyr eller ikke, idet [der] til den simple fyrs snak ej tages hensyn, [da] den betragtes som falsk klagemaal [eller som] undskyldning for forsøgt pengeafpresning. Han fik Ulrichs *Critische Pfeile*, og gav mig uforandret hånden, da jeg gik”.⁴¹

Poul Andræ nøjedes ikke med at tage politiledelsen i ed, han henvendte sig også til Københavns Kriminal- og Politiret, hvor en af hans gamle skolekammerater Johannes Ipsen (1843-1910) var dommer, og ham betroede han: “at jeg nu agtede at give efter for min natur, [men dog] kun [i form af gensidig] masturbation”.⁴² Hvorvidt de to under samtalen kom ind på konkrete straffelovsbestemmelser, vides ikke, men det er i hvert fald først efter, at Victor Andræ i 1884 var blevet kriminaldommer, at Poul Andræ fik præcis indsigt i den gældende straffepraksis på området. I 1891 fortalte han nemlig Krafft-Ebing, at broderen havde forklaret ham, “at den art tilfælde er sjældne for retten, men så længe, [der] ej [er tale om] pædicatio, betragtedes [de] som faldende *uden for* § 177.⁴³ Denne oplysning, [som] jeg ej før [havde] kunnet forskaffe mig, idet de trykte domme, som jeg havde læst, syntes mig gik ud fra an-

³⁹ Gyne (gr.) = kvinde.

⁴⁰ Transpirere, her i betydningen rygtes.

⁴¹ Dagbog den 1.7.1882. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 1. Afskrifter ved Degenkolv, maj 1924. Karl Heinrich Ulrichs: *Critische Pfeile. Denkschrift über die Bestrafung der Urningsliebe*, Stuttgart 1879.

⁴² Brev af 31.7.1891 fra Poul Andræ til Richard von Krafft-Ebing. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

⁴³ *Almindelig Borgerlig Straffebog af 10. februar 1866*, § 177: “Omgængelse mod naturen straffes med forbedringshusarbejde”. Min kursivering.

den forståelse, og de få læger, som [var] mine fortrolige, også mente, at *enhver* sexuel omgang var en overtrædelse af paragraffer”.⁴⁴

Efter at Poul Andræ, som ovenfor beskrevet, havde orienteret sig hos førende lægelige og strafferetslige autoriteter, vovede han at kaste sig ud i homoseksuelle aktiviteter i sit hjemland. I et af kodicillerne nævner han den 20-årige stenhuggersvend Carl Olsen som “min første inklination”, og i erindring om dette forhold tilgodeså han ham med 400 kr. i sit testamente.⁴⁵

Tæt på offentlig skandale i 1885

I 1885 tilspidsedes den politiske kamp i Danmark mellem det regerende konservative parti og den liberale og socialdemokratiske opposition, og den 14. juli 1885 beskyldte avisen *Socialdemokraten* flere mænd med tilknytning til regeringspartiet for at være “sædelighedsforbrydere”. Da Andræs navn var blevet nævnt under de efterfølgende forhør, kunne sagen også nemt blive alvorlig for ham.⁴⁶ Få dage efter mødte han tilfældigvis Anton Birch, der som dommer var involveret i afhøringerne.⁴⁷ De kendte givetvis hinanden på forhånd, for Andræ betroede ham uden videre, “at kom [der] en ligefrem navngivelse eller utvivlsom antydning [til mig], så [vil] jeg søge indrykket i *Dagbladet* en erklæring, hvor jeg åbent erklærede min kontrære seksualform: “Således er jeg og [således] vedbliver [jeg] at være, så længe jeg lever!”. Jeg har alt [dvs. allerede] konciperet min erklæring. Birch [...] kunne lide en sådan frejdig erklæring og mente også, at jeg måtte være beredt på en denuntiation i *Socialdemokraten*. [...] Og nu, [hvor] jeg har [for-]beredt mig på situationen, siger jeg unægteligt: “Lad den komme”, skønt jeg fuldt vel indser, [at konsekvensen bliver] den fuldstændige sociale udelukkelse, forstyrrelsen i hjemmet, indvirkning i avancement etc. [...] Men en sådan erklæring er [for] mig une position nette [dvs.

⁴⁴ Brev af 31.7.1891 fra Poul Andræ til Richard von Krafft-Ebing. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891. Min kursivering.

⁴⁵ Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræs kodicil nr. 1 af 9.4. 1926.

⁴⁶ Sagen findes omtalt hos Wilhelm von Rosen: *Månens kulør. Studier i dansk bøssehistorie 1628-1912*, 2, 1993 s. 592-596.

⁴⁷ Anton Peter Henrik Birch (1853-99) blev jurist i 1876; kst. dommer i Landsover- samt Hof- og Stadsretten 1879-86, derpå dommer i Københavns Kriminal- og Politiret frem til sin død. Han var ugift og formentlig homoseksuel.

en klar position] i stedet for al den ubehagelige mistanke, som vil løbe om”.⁴⁸

Udover at være kontrærsexuel var Poul Andræ også masochist, og nogen tid efter at han i 1882 havde kastet sig ud i de første homoseksuelle aktiviteter i København, mødte han Lars Andersen (Sveibach), også kaldet Lars Kridtpibe, med hvem han i en årrække havde et sado-masochistisk forhold. Under samtalen med Birch den 19. juli 1885 kom det frem, at Lars Andersen var blevet forhørt få dage før, men dog uden at han havde nævnt Andræ eller sit forhold til ham. Andræ blev derfor ikke inddraget i sagen, og han blev derfor heller ikke tvunget til at udsende den erklæring, som han ellers havde liggende klar. Måske frygtede han, at noget alligevel kunne være sivet ud og skadet hans fremtidige karrieremuligheder; i hvert fald tilstillede han den 10. december 1885 justitsminister Nellemann en desværre ikke længere bevaret privat redegørelse.⁴⁹

Amtsforvalter i Skanderborg 1889-93

I 1884 havde Victor Andræ forladt centraladministrationen for at blive dommer ved Københavns Kriminal- og Politiret, og formentlig gik Poul Andræns planer i samme retning. Det lykkedes ham imidlertid ikke at komme så vidt, hvorimod han i 1889 fik stillingen som amtsforvalter i Skanderborg. I 1891 betroede han Krafft-Ebing, at “jeg søgte i et ubesindigt øjeblik, [hvor jeg var] træt af ubehagelighederne i København, embeder i provinsen, og her lider jeg siden 1889 alle kvaler, dels fordi jeg her ser de friskeste og djærveste [mandlige] skønheder, [som] alle formodentlig [er] villige [til seksuelle forhold], dels fordi jeg med min passion for kun simple bondekarle, håndværkssvende [oplever, at] blot [de] uskyldigste samtaler vækker opsigt. [...] Og den evige miskendelse, at jeg i min ensomhed ej kan tale med en ung håndværker,

⁴⁸ Dagbog den 19.7.1885. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 5. Afskrifter ved Hjort, februar 1926.

⁴⁹ I kodicil nr. 2 af 9.4.1926 fastsatte Andræ, at “min skriftlige redegørelse af 10. december 1885 til daværende justitsminister Nellemann [må] offentliggøres nogle år efter min død, suppleret med mange af de oplysninger i mine pi-dagbøger, hvortil der er henvist i skrivelsen til Nellemann, særlig for så vidt disse oplysninger fra mine mange dagbøger foreligger renskrevne af Hjort”. Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræns kodicil nr. 2 af 9.4.1926.

give ham en cigar, se venligt på ham [eller give ham] et klap på kinden uden straks [at udsættes for] mistanke for pædicatio med umyndige”.⁵⁰

Opholdet i Skanderborg blev én, lang nedtur for Poul Andræ, men et af hans få lyspunkter var samtalerne med huslægen Carl Emil Albeck (1856-1904), som han kom til at sætte stor pris på. Han blev derfor ulykkelig, da Albeck i slutningen af 1891 flyttede fra Skanderborg til Vejle.⁵¹ Med overlæge Gædeken bevarede han også kontakten i disse år, og bl.a. sendte han ham den 12. januar 1890 et brev fra “dette barbariske hul. [...] Herovre er så temmeligt utåleligt, men det nytter jo ej at klage, og man må se at holde ud. Min kvalme har for en dag lagt sig, men [den] kan let, når jeg ej passer på mig selv, komme igen. Derimod har jeg mine tidligere [...] “hallucinationer” i retning af, hvad der siges om mig, hvilket dog nu generer mig adskilligt mindre, idet folks omdømme i denne afskyelige ravnekrog er mig så temmelig ligegyldig”.⁵²

Så vidt vi kan bedømme det, omgikkes Poul Andræ kun få ligesindede; blandt disse juristen Sophus Jacobsen (1851-1903), som han kendte fra Finansministeriet. Da Andræ flyttede til Skanderborg indledte de en korrespondance, hvoraf tre breve fra Jacobsen er bevaret.⁵³ Af det første fremgår det, at Andræ i sommeren 1891 var begyndt at tale om at søge behandling, for hertil replicerede Jacobsen: “Hvad endelig angår Deres plan om at underkaste Dem en kur, da kan en sådan naturligvis *ikke* forandre Deres medfødte natur, men en anden sag er det, at der kan gøres noget med den sygelige, nervøse tilstand, hvori De for tiden befinder Dem. I så henseende må De blot huske på, at De aldeles ikke er stillet anderledes end alle vi andre, hvis natur er lige så medfødt, og hvis lidenskaber er lige så stærke og voldsomme, men som er nødt til at styrke vor vilje, så at den kan få magt over naturen. Husk også at

⁵⁰ Brev af 31.7.1891 fra Poul Andræ til Richard von Krafft-Ebing. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

⁵¹ I brev af 13.1.1892 fra Poul Andræ til Carl Georg Gædeken, skrev han, “at jeg desværre nu efter at min læge, dr. Albeck, har forladt byen på grund af dens elendighed, bogstaveligt talt ikke har et eneste menneske, med hvem jeg kan veksle en oprigtig og ærlig tanke (selvfølgelig ej blot på det seksuelle område)”. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 9. Pi-breve til Gædeken og Krenchel.

⁵² Brev af 12.1.1890 fra Poul Andræ til Carl Georg Gædeken. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 9. Pi-breve til Gædeken og Krenchel.

⁵³ Brevene er stilet til Infelix og underskrevet “din hengivne søster Laja. Infelix (lat.) = ulykkelig. Betydningen af Laja er ukendt.

Ill. 2: Adelgade 27, Skanderborg. Her boede amtsforvalter Andræ i 1890 til leje hos apoteker Høeberg (matr. nr. 14). Fotografi fra ca. 1895 (Skanderborg Historiske Arkiv).

livet her på jorden *skal* være en lidelse, mere eller mindre for alle mennesker. [En]hver har sit kors, men vort er ganske vist af de tungeste!”⁵⁴

Da Poul Andræ modtog dette brev, havde han allerede besluttet sig for at tage til Wien for at konsultere Richard von Krafft-Ebing, som siden 1886 med *Psychopathia Sexualis* havde slået sit navn fast som en af Europas førende seksualforskere.⁵⁵ Utvivlsomt var det Andræ selv, der ønskede konsultationen, ikke så meget fordi han troede, at Krafft-Ebing kunne helbrede ham, men fordi en attest fra den kendte læge kunne bruges til mange ting (mere om dette i afsnittet Efter konsultationen). I hvilket omfang Gædeken støttede ham i dette, vides ikke, men vi kan i hvert fald konstatere, at han forsynede Andræ med en ny attest, hvori han “tilråder ham at henvende sig til en specialist i nervesygdomme i

⁵⁴ Brev fra 15.7.1891 fra Laja (Sophus Jacobsen) til Infelix (Poul Andræ). Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Kuvert ad VI. Min kursivering.

⁵⁵ Blandt Andræ's bøger befandt sig 5. udgaven af *Psychopathia Sexualis* (1890). Fortællelse over bogskabets bøger i Poul Andræ's dødsbo (bilag 260). Rigsarkivet. Landsover-samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakte 422).

udlandet”. Han var tydeligvis også meget interesseret i at finde ud af, hvad Krafft-Ebing mente om Andræ.⁵⁶

Andræ og Krafft-Ebings indledende kontakt

Den 23. juli 1891 sendte Poul Andræ en langt brev til Krafft-Ebing, og gjorde udførligt rede for sit vita sexualis, samtidig med at han forhørte sig om mulighederne for at træffe psykiateren hjemme senere på året. Fra læsning af *Psychopathia Sexualis* vidste Andræ, hvilken central rolle patienternes livshistorier spillede, og derfor udrullede han også sin egen i brevet. Det skete med indledende bemærkninger om, at “jeg beder Dem hermed straks om undskyldning for, at jeg tager mig den frihed at ulejlige Dem med min sygehistorie, [...] men jeg mener, at min frembyder enkelte usædvanlige og meget stærkt fremtrædende anomalier, der gør min stilling ejendommelig aparte”. Han stillede derfor også beretningen til rådighed for Krafft-Ebing med det forbehold, at “de personlige data, som kunne røbe mig, bedes uomtalt, så længe mine forældre, navnlig min moder, lever”.⁵⁷

Kort tid efter indløb et venligt svar fra Krafft-Ebing, der ”mit herzlicher Teilnahme habe ich Ihre Lebens- und Leidensgeschichte gelesen”, men samtidig gjorde det klart, at han nok ikke kunne hjælpe Andræ: ”Bei dem Umstand, dass Sie ein schwerer, angeborener Fall von c[onträirer] S[exualität] sind, habe ich kaum eine Hoffnung Ihnen nutzen zu können, zumal Sie in Jahren schon etwas vorgerückt sind. Die einzige Hilfe wäre die hypnotische Suggestion, aber wenn Sie auch hypnotisierter und suggerierter wären, so ließ sich doch nur eine sexuelle Neutralisierung denken. Eine künstliche Umänderung Ihren seelischen Persönlichkeit in eine weibliebende und dem Weib gegenüber potente wage ich nicht zu hoffen. Für solche unglückliche Organisationen wie die Ihrige, halte ich die Existenz in einem Lande, wo das con[trairer] Sexualbefriedigung straffrechlich nicht verfolgt [wurde], für die einzi-

⁵⁶ Gædekens attest af 5.7.1882 med senere påskrifter af 20.9.1889 og 8.9.1891. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

⁵⁷ Brev af 31.7.1891 fra Poul Andræ til Richard von Krafft-Ebing (uddrag). Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891. Hvorvidt Andræ's breve skulle være bevaret i Krafft-Ebings efterladte arkiv, der i dag befinder sig i Welcome Institute for the History of Medicine, London, er ikke undersøgt. Hans sygdomshistorier er, så vidt vides ikke publiceret i *Psychopathia Sexualis*.

ge richtige Massregel, also Expatriierung, etwa nach Italien. Vom 22. September ab treffen Sie mich in Wien, und wird es mir eine Ehre und Vergnügung sein Ihnen weiter rathen zu können, falls Sie dies wünschen”.⁵⁸

Selv om Krafft-Ebing således ikke efterlod Andræ i tvivl om, at det ikke var ret meget han behandlingsmæssigt kunne gøre for ham, tøvede han ikke med at søge orlov og rejse til Wien, hvortil han ankom den 22. september 1891.⁵⁹

Konsultationen hos Krafft-Ebing den 23. september 1891

Allerede dagen efter ankomsten til den østrigske hovedstad “indfandt jeg mig hos ham den 23. ds. kl. ca. 1 medhavende huskeseddel og papirer.⁶⁰ [Jeg kørte] i droske dertil, [og jeg var] tarveligt, men ordenligt klædt. Stedet nr. 4 på Maximilian Platz [var] elegant og [med en] smuk, bred opgang. [Krafft-Ebing har konsultation] på 1. sal. Lidt over kl. 1 ringede jeg på, og modtoges af en ung tjener, der sagde, at doktoren kom kl. 1½. Jeg ville [derfor] gå, men han bad mig blive med [en] betoning som om, [at] jeg [var] forud anmeldt, og [han] tilføjede også, at [det var] bedst [at] blive for [at være sikker på] at komme ind [til en konsultation]. [...] Tjeneren [var] ung [og] køn [og i] liberi. [Jeg] førtes ind i stort venteværelse til gården efter [at have] afleveret mit amtsforvaltervisitkort. [Her kom jeg ind i en] trefags stue med smukke møbler [og med] persienner for vinduerne. Midt på gulvet [stod] et rundt bord, hvor[ved der sad] en ældre og en yngre svageligt udseende dame og en fyldig, skægget herre. Forskellige billedbøger [lå på bordet]; jeg mindes *Münchener Bilder* kolorerede samt Fregatten Navarros jordomsejling med illustrationer. Solen og varmen generede mig. ‘Skulle vi ikke åbne et vindue’, [spurgte jeg,] og [den] yngste dame [...] svarede forekommende:

⁵⁸ Brev af 6.8.1891 fra Richard von Krafft-Ebing til Poul Andræ. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 7. XII.

⁵⁹ Sammenhængen mellem udviklingen af den moderne psykiatri 1850-1900 og tidens mange homoseksuelle selvbiografier og “sygdomsskildringer” er udforsket af Klaus Müller: *“Aber in meinem Herzen sprach eine Stimme so laut. Homosexuelle Autobiographien und medizinische Pathologien in neunzehnten Jahrhundert*, Hamburg 1991; Harry Oosterhuis: *Stepchildren of Nature. Krafft-Ebing, Psychiatry and the Making of Sexual Identity*, Chicago 2000 og Philippe Weber: *Der Trieb zum Ersählen. Sexualpathologie und Homosexualitet 1852-1914*, Bielefeld 2008.

⁶⁰ I det følgende gengives de centrale udsnit af Andræ’s dagbogsnotat om konsultationen. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

‘Mig generer varmen ikke’. Så åbnede jeg [alligevel vinduet], og kort [tid] efter kom tjeneren ind og arrangerede markiserne, således at solen holdtes ude, og [at der kom] frisk luft ind. Vistnok meget præcis indlodes den første dame, [og hun var kun] kort inde. Den næste [dame] og herren ligeså, og tjeneren bad mig [derpå om at] gå ind. [Jeg] førtes gennem et stort gadeværelse ind i et værelse til venstre, hvor Krafft-Ebing kom mig i møde, og med [en] ligesom beklagende mine [syntes han at ville fortælle mig], at jeg ej [var] til at hjælpe.

[Krafft-Ebing]: ‘Nun, Sie sind der Herr von Dänemark?’

[Andræ]: ‘Ja’.

[Krafft-Ebing var] en middelhøj, fyldig mand [med et] smukt, ej for tæt fuldskæg, frisk farve. [Han var] i sort frakke [og] uden briller. [Han gav] ej mindste indtryk af [at være en] studeret professor, men [så] mere [ud] som [en] rig baron. [Han havde] præg af grand seigneur, en tysk smuk type. [...]

[Andræ]: ‘Ja, jeg har nu læst det’, mens jeg tog min huskeseddel frem, og forelagde af mine spørgsmål kun enkelte.

[Krafft-Ebing]: ‘Ja det er meget rigtigt, at De har det opskrevet.’

[Andræ]: ‘Jeg har også læst Deres *Neuere Forschungen*,⁶¹ og selvfølgelig har jeg masochisme.’

[Krafft-Ebing]: ‘Woher wissen Sie das?’

[Andræ]: ‘Fordi jeg holder af at kujoneres og forhånes.’

[Krafft-Ebing]: ‘Dass sie Ihnen schlagen?’

[Andræ]: ‘Ja’.

Han så Lars Kridtpibe-fotografi[et], [og jeg fortalte ham, at] det [var] min længste ven.

[Krafft-Ebing]: ‘Ja, also, aus der Hefe des Volkes’.

Min masochisme lod nærmest til at interessere ham. Han opskrev forskellige momenter, som om de oplyste ham om noget, og kastede papirerne i en skuffe i en art chatol.

[Jeg] sagde, at jeg ej [led af] sadisme.

Til mit spørgsmål om, at jeg gerne [ville gøre] bekendtskab med kontrærsexuelle, og gerne frit [ville op]give mit navn, [svarede Krafft-Ebing]: ‘Ja, die meisten lieben ja [sonst] ganz unbekannt zu sein’. [...]
[Således fik] jeg i det hele indtryk mere af en velvillig, dygtig, human mand end af [...] den sindrige, skarpe, overlegne videnskabsmand som i *Psychopathia Sexualis*. [...]

⁶¹ Richard von Krafft-Ebing: *Neue Forschungen auf dem Gebiet der Psychopathia Sexualis. Eine medicinisch-psychologische Studie*, Stuttgart 1891.

Min depression i Skanderborg forstod han fuldkommen, og ganske imødekommende gav [han] mig attest for ‘durchaus nothwendig’. Jeg havde vist ham Gædekens attest oversat på tysk.

[Andræ]: ‘Ja, det er Gædekens, Deres kollega i København?’

[Krafft-Ebing]: ‘Kan jeg skrive herpå?’

[Andræ]: ‘Ja efter behag’, og han skrev flydende attesten.⁶²

De undersøgelser, jeg havde ventet [at blive udsat for], udeblev ganske. Han egentlig ej [heller] fikserede mig synderligt. Ved bortgangen [spurgte] jeg: ‘Kan De se det neurotiske i mit øje?’, [hvortil han svarede]: ‘Nein’.

Jeg befandt mig oprømt og fuldkommen rask, måske derfor, at [jeg] kun fik ‘recht nervös’ i stedet for ‘überaus nervös’.

Mit andet ønske [om], efter Gædekens ønske, at få hans udtalelse om, at en kur ikke engang [kan] hjælpe til en sexuel neutralisering, forstod han vist ej fuldkommen, skønt [han] vistnok forstod mit tyske, [såvel] som jeg [forstod] hans. Jeg viste [ham] hans egen passus i brevet. ‘Netop dette’, siger professor Gædeken, ‘er [det] af [stor] betydning for mig at få en udtalelse om, thi ellers [kan] man muligvis bebrejde mig, hvorfor [jeg] ikke [har] forsøgt denne kur’. Og da jeg viste ham brevet, [fremkom] han straks med [denne] bemærkning: ‘Ja, der Ausdruck (Sexuelle Neutralisierung) ist nicht ganz korrekt’, som om han kunne tro, at en sådan indvending alt [dvs. allerede] [var] fremsat for mig i København af Gædeken, og der kom noget meget hurtigt i pennen, som om [det var] ham måske mindre behageligt at [skulle] modificere udtrykket i sit brev.⁶³ [...]

[Hvorvidt jeg skulle] skaffe mig bekendt med dannede urninge eller kontrærsexuelle, syntes han ej at ville love [mig noget godt af.] [...] Der var endog noget vrissent [i hans svar]: ‘Næh, jeg [dvs. Andræ]

⁶² “Ich habe Herrn Amtsverwalter, Kammerjunker Andrae aus Kopenhagen heute auf seinem Wunsch untersucht und gefunden das derselbe in Folge originaler Anomalien seines vita sexualis recht nervenleidend ist, und durchaus einer Existenz in einer großen Stadt bedarf, wo ihm alle Hilfsmittel für sein Leiden zu Gebot stehen. Wien 23/9 91. Dr., Freiherr v. Krafft-Ebing, K.K. Univ. Prof.”. Krafft-Ebings attest af 23.9.1891. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 7. XII.

⁶³ Krafft-Ebings tilføjelse på Gædekens attest af 23.9.1891: “Eine sexuelle Neutralisierung des Herrn Andræ könnnte nur mühsam versucht, als ein Erfolg nicht garantiert werden. Prof. v. Krafft-Ebing in Wien 23/9 91”. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 7. XII. Findes også i afskrift i Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

skal vel vogte mig' eller deslige. Min frejdighed syntes ham fremmed. Angående litteraturen nævnte han [Albert] Molls nyudkomne bog.⁶⁴ [Andræ]: 'Ja, den er dog vel egentlig ej andet end Deres *Psychopathia Sexualis*'.

[Krafft-Ebing]: 'Nun ja, ist aber interessant', og han sagde mig, at [bogen] kunne fås i en nærliggende boghandel, hvor adspurgt den også fandtes. Men jeg købte den [dog] først i Friederichstrasse i Berlin. Han forstod [på] mig, at Italien, således som [jeg havde] anført i brevet til ham, ej [var] nødvendigt for mig, da min uskyldige masturbation ikke [var] strafferetsligt forbudt [i Danmark], men i øvrigt har han vistnok troet, at [hans] attester [gav] mig en dybere og sandere betydning end den ganske simple, hvori de leveredes. [...] Muligt [troede han], at hans Wohnortattest straks kunne hjælpe mig [tilbage] til storstaden. Han eller jeg lettede sig efter ca. ½ times forløb, og jeg [spurgte han nu]: 'Tør jeg spørge, hvad [jeg er Dem] skyldig', [hvortil han svarede]: 'Intet' uden [nogen] synderlig motivering. Jeg [fortsatte] videre, [at jeg] kan ej således modtage [dette]; der [er] jo [tale om] en konsultation, hvortil Krafft-Ebing svarede: 'Ach, Sie haben ja mich belehrt angående masochisme'. [...] Han tog meget venligt afsked med ordene: 'Kommen Sie wieder, wenn Sie wünschen'.'

Efter konsultationen

Når Poul Andræ ønskede at konsultere Krafft-Ebing, var det *ikke* fordi, han forventede at den kendte nervelæge kunne hjælpe ham. Sikkert var han nysgerrig efter at vide, hvad nyt den førende autoritet kunne fortælle, men primært handlede det for Andræ om at få en attest, der kunne bringe ham tilbage til København. I mødereferatet læste vi, hvordan dette ønske fremførtes, og hvorledes Krafft-Ebing derpå udstedte det, Andræ humoristisk kaldte, en Wohnortsattest. Lægeattester var allerede dengang velkendte dokumentationspapirer i personalesager, men ideen til at skaffe sig en sådan fra en anerkendt *udenlandsk* læge kan Poul Andræ meget vel tænkes af have fået fra den norske

⁶⁴ Den tyske psykiater Albert Moll (1862-1939) udgav i 1891 *Die konträre Sexualempfindung* med forord af Richard von Krafft-Ebing, dateret 21.6.1891. Værket, der således på konsultationstidspunktet var ganske nyt, blev i de følgende år udsendt i en række oplag.

Ill. 3: Det kunne meget vel være dette fotografi, Poul Andræ i 1891 sendte til Richard von Krafft-Ebing forud for konsultationen hos ham. Fotografen er den københavnske fotograf Emil Hohlenberg (Det Kongelige Bibliotek).

professor Ebbe Hertzberg (1847-1912).⁶⁵ I forbindelse med en pengeafpresningssag rejste denne i 1886 til Berlin, hvor psykiatriprofessoren Carl Westphal gav ham attest på, at han stod “unter dem Zwange eines krankhaften, angeborenes Treiben, gegen den der freie Wille nur mit Müte anzukämpfen vermag”. Udtalelsen om den medfødte homosexualitet havde imidlertid ikke den forventede virkning, hverken hos politiet eller universitetsledelsen, og derfor følte han sig tvunget til at tage sin afsked for at undgå offentlig skandale.⁶⁶

Når man læser Andræs konsultationsreferat, kan man ikke undgå at bemærke Krafft-Ebings irritation over at blive belemret med en patient, som han på forhånd vidste, at han *ikke* kunne hjælpe.⁶⁷ Med sit brev og med sit besøg pressede Andræ sig med vold og magt ind i patientrollen, og dette greb fastholdt han lige til det sidste med insisteringen på at ville betale for konsultationen. På den anden side var Andræ fuldt bevidst om sin særlige rolle som et førsteklasses kontrærsexuelt vidne, og her førte han sig frem på en så selvsikker måde, at det tydeligvis irriterede professoren. “Min frejdighed syntes ham fremmed”, bemærkede han om Krafft-Ebings reaktion, men det slog ham ikke ud af kurs. “Jeg er et højst fuldstændigt og fejlfrit eksemplar af racen, så jeg blev modtaget som en kostbar skat”, skrev han bagefter stolt hjem til sin læge i Skanderborg.⁶⁸

Under mødet med den danske amtsforvalter fik Krafft-Ebing tilsyneladende sin masochistiske viden udbygget, men behandlingsmæssigt kunne han intet gøre for ham, og ret meget nyt kunne han heller ikke fortælle den belæste gæst. Tilbage var blot at udstede en surrogatattest,

⁶⁵ At Andræ og Hertzberg havde forbindelse med hinanden fremgår af kodicil nr. 1 af 9.4. 1926, hvor der under almindelige bestemmelser står: “Alle familiebreve fra og til mig [er] at brænde, ligeså alle andre breve, incl. breve fra kont[rær]sex[uelle] (Hertzberg i Christiania, afd[øde] Sophus Jacobsen (Laia) m.fl.), med mindre de som meget oplysende ang. kont[rær]sex[ualitet] foreligger afskrevne eller indlagte i afskriftshæfterne af Hjort” (Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422)). Derudover findes et ikke nærmere dateret brevkoncept af Andræ fra 1891. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Løst læg med titel: Udtaget af 1957/125.

⁶⁶ Hertzberg-sagen er indgående beskrevet af Runar Jordåen: *Inversjon og perversjon. Homosexualitet i norsk psykiatri og psykologi frå slutten av 1800-talet til 1960*. Ph.d. afhandling fra Universitetet i Bergen 2010, s. 80-88. Citatet fra s. 85.

⁶⁷ Af *Psychopathia Sexualis* fremgik det ret tydeligt af terapiafsnittet, at mulighederne for at helbrede medfødte kontrærsexuelle var ringe.

⁶⁸ Brev af 23.9.1891 fra Poul Andræ til Carl Emil Albeck. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

der foreskrev Andræ at flytte til lande, hvor straffelovene for homosexualitet var mildere end i Danmark, eller til storbyer, hvor der var flere adspredelser for hånden end i det landlige Skanderborg.⁶⁹

Fra patient til forfatter

Den glæde og lettelse, Poul Andræ følte umiddelbart efter konsultationen den 23. september 1891, holdt sig ikke længe, for næppe var han vendt tilbage til "mit fængsel" i Skanderborg, før han fik voldsomme depressioner. Først i midten af november 1891 havde han overskud til at skrive og takke Krafft-Ebing for samtalen, og samtidig fortælle ham mere om de masochistiske tilbøjeligheder, "som [jeg] dog godhedsfuldt beder Dem betragte som meget konfidentielle i sine enkeltheder, idet denne abnormitet synes næsten for monstrøs".⁷⁰

Omtrent samtidig med at Andræ sendte takkebrevet til Wien, blev han opmærksom på, at tidsskriftet *Bibliotek for Læger* i oktober 1891 havde bragt artiklen "Pervers Seksualitet. En klinisk Forelæsning" skrevet af Gædekens efterfølger som overlæge på 6. Afdeling, professor Knud Pontoppidan (1853-1916).⁷¹ Egentlig var der tale om et forelæsningsmanuskript, hvor Pontoppidan tog udgangspunkt i en konkret personsag, som blev grundigt analyseret. Under selve forelæsningen var sagens genstand, en 39-årig købmand, blevet udstillet og udspurgt, efter at Pontoppidan havde introduceret ham for de medicinstuderende med følgende ord: "Jeg skal nu give Dem lejlighed til at se patienten, mens jeg veksler nogle bemærkninger med ham. De vil da først lægge mærke til, at han med sit store skæg og hele kraftige habitus fuldt ud repræsenterer den virile type. Jeg kan også oplyse Dem om, at [hans] genitalia er fuldstændigt naturligt udviklede. Endvidere vil De lægge mærke til hans noget deprimerede udtryk; han taler betænksomt afbrudt med

⁶⁹ Oosterhuis nævner et parallelt eksempel på, at Krafft-Ebing udstedte en attest til støtte for en anklaget i en straffesag: "The request itself evinces that lawyers and accused homosexuals who were able to pay for it [...] tried to buy his psychiatric expertise to benefit their own cause". Oosterhuis 2000, s. 161.

⁷⁰ Derudover gjorde han opmærksom på, at han udelukkende kiggede efter mænds hænder, og "aldrig efter [deres] genitalier, [og det er] en art fetichisme, som jeg ikke finder berørt hverken af Dem eller Moll". Brev ca.15.11.1891 fra Poul Andræ til Richard von Krafft-Ebing. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 6. Konsultationen hos Krafft-Ebing i september 1891.

⁷¹ Knud Pontoppidan: Pervers Sexualitet. En klinisk Forelæsning, *Bibliotek for Læger* 1891, s. 505-513. J.P. Rosen 1993, 2, s. 674-79.

forlegen rømmen og generte smil. Denne fortrykte holdning er habituel for ham”. På grundlag af en række oplysninger om købmandens liv og forestillingsverden konkluderede Pontoppidan, at “vi har altså at gøre med en pervers seksualitet som et isoleret sygeligt fænomen, således at det forekommer som udtryk for et degenerativt anlæg. Selv frembyder han ingen andre tydelige degenerationstegn, men der kan påvises nogen arvelig disposition, idet en moster var sindssyg”.⁷² Videre udvikledes det, hvordan der var tale om en “medfødt abnormitet”, hvilket førte frem til spørgsmålet om, hvorvidt sådanne personer i retslig forstand skulle opfattes som utilregnelige og dermed stå udenfor straf. Pontoppidan kritiserede underretten for i købmandens konkrete sag *ikke* at have fulgt lægernes indstilling, og derfor opfordrede han til, at appeldomstolen definitivt slog fast, “at en afgjort sygelig, medfødt og efter sin natur uhelbredelig abnormitet, der har betinget forbrydelsen, medfører utilregnelighed”.⁷³

Pontoppidans artikel, hvis egentlige sigte var at håndhæve lægernes autoritet vis-a-vis juristerne, fik straks Andræ til at fare i blækhuset, og i et brev til Gædeken fortalte han om, hvordan “jeg sidder oppe til kl. 4 om natten for at studere. [...] Jeg kender for tiden størstedelen af den videnskabelige litteratur, både den slette repræsenteret af Tardieu og Tarnowsky, den middelgode af Casper Liman og Chevalier, og den gode af Westphal, Magnan, Krafft-Ebing og Moll – [for] ikke at tale om Ulrichs, som trods al vidtløftighed og lyrik, er den nr. 1 af hvilke de alle øser”. Videre i brevet betroede han lægen, at “min undersøgelse vil også omfatte, hvorvidt den pi-sexualfornemmelse [dvs. kontrærsexualitet] kan siges at være en degeneration efter ondets almindelige og specielle medicinske brug, og det er mig navnlig om at [kunne] gøre [det] muligt at præcisere den begavelsesart, som kan være knyttet til dispositionen”.⁷⁴

I modsætning til Pontoppidans lille, klart skrevne artikel, fremstod Andræs 53-sider store svarindlæg springende, overlæsset og meget lærd. Den blev bragt under pseudonymet *Tandem*⁷⁵ med titlen *Den kontrære Sexualfornemmelse. Fragmenter til Oplysning* over to numre i *Bibliotek*

⁷² Pontoppidan 1891 s. 509.

⁷³ Ibidem, s. 513.

⁷⁴ Brev af efteråret 1891 fra Poul Andræ til Carl Georg Gædeken. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 1. Afskrifter ved Degenkolv, maj 1924.

⁷⁵ Tandem (lat.) = endelig.

for *Læger* 1892.⁷⁶ I indledningen takkes Pontoppidan, fordi han “har fremhævet den kontrære seksualfølelse, som en i mange – eller vel rettere i det overvejende antal – tilfælde *medfødt*, af individets vilje og handlemåde ganske uafhængig og den pågældende derfor utilregnelig psyko-sexual, abnormitet”. Men det var imidlertid problematisk, at den 39-årige købmands historie slet ikke var “skikket til at stille sygdomsfænomenet i et rent lys, og derfor heller ikke i stand til at indvirke på den herskende forudfattede opinion”. Da Andræ mente at have “et større kendskab til kontrærsexuelle i de forskellige livsstillinger end nogen anden her i landet”, faldt det ham helt naturligt nu at tage til orde.⁷⁷ Bag den selvbevidste udmelding, der jo havde en tydelig brod vendt mod Pontoppidan, aner man hans fornærmelse over, at den nye overlæge på 6. Afdeling ikke viste ham samme interesse som forgænger. Faktisk havde de ingen som helst kontakt med hinanden.

Når Andræs artikel i sproglig henseende fremstår mindre vellykket er forklaringen ikke alene tidspres, men også at hans sædvanlige skriftsprog var omstændeligt, meget litterært og tynget af mange fremmedord og indskudte bemærkninger. Det kan også have spillet ind, at han opfattede artiklen som et foreløbigt arbejde, idet han på sidste side fremlagte et omfattende program for en kommende større undersøgelse. Her agtede nemlig at foretage “en prøvelse af den gængse antagelse om abnormiteten som en sygdom, en degenerationstilstand, et isoleret fænomen eller optrædende med andre psykiske forstyrrelser; en vurdering af den foreliggende kasuistik, og ikke mindst retsordenens stilling overfor abnormiteten til de forskellige tider”. En ambition, der imidlertid aldrig indfries.⁷⁸ Det er interessant at bemærke sig, Andræs ønske om at undersøge, hvorvidt homosexualitet overhovedet *var* nogen sygdom; et spørgsmål, som bl.a. også Albert Moll prøvede at forholde sig til.⁷⁹

Mens Poul Andræs artikel ikke udløste særlige reaktioner i *Bibliotek for Læger*, gav Gædeken privat udtryk for skuffelse: “Deres artikel har jeg læst med interesse, uagtet den jo ikke indeholder noget for mig nyt, da jeg så ofte har talt med Dem om sagen, og altså kender tilstanden nærmest igennem Deres selvbeskrivelse. Det undrer mig noget, at De *ikke*

⁷⁶ Tandem: Den kontrære Sexualfølelse. Fragmenter til Oplysning, *Bibliotek for Læger* 1892, s. 205-222 og 247-281.

⁷⁷ Ibidem, s. 205-06 og 208.

⁷⁸ Ibidem, s. 281.

⁷⁹ Albert Moll: *Die konträre Sexualempfindung*, 3. udgave, 1899, s. 426-433.

mere er gået ind på spørgsmålets juridiske side. Det er dog det, der må interessere Dem mest, og som det må være Dem mest magtpåliggende at få klaret. At lægerne *ikke* har nogen klar opfattelse af denne sag, kan jo ikke undre. De almindelige (ej psykiatriske) læger er jo på dette område uvidende. [...] De psykiatriske anstaltslæger ser ikke disse tilfælde [dvs. de kontrærsexuelle], der *ikke* kommer ind på anstalterne med undtagelse af udlandets meget store anstalter, og af bøger opfatter man ikke korrekt sådanne tilstande, når man ikke har haft lejlighed til ved gentagne og indgående samtaler og beskrivelser at lære dem at kende. Som retslæge har jeg i over 20 år kun haft et par [kontrærsexuelle] tilfælde at give erklæring om, der snarere var perversitet end perversion.⁸⁰ Juristerne trænger [derfor] meget snarere til oplysning, da sådanne tilstande er vigtigere at kende for dommeren end for lægen, der, som De [selv] har set [det], står hjælpeløs og tomhændet lige overfor patienterne, som han i det højeste kan byde sin sympati og medfølelse”.⁸¹

Tilbage til den forløsende storby

Selvom Andræ forsøgte at læse og skrive sig gennem den depression, der havde ramt ham efter hjemkomsten fra Wien, havde han det tilsyneladende fortsat så dårligt, at han overvejede at lade sig hospitalsbehandle. Først kontaktede han sin gamle bekendte, overlæge Steenberg på Sankt Hans Hospital, men han frarådede ham bestemt noget sådant, “så længe De endnu ved egen hjælp i Deres hjem kan bekæmpe de periodiske depressioner, som til tider utvivlsomt kan pine dem svært. [...] Deres nerverlidelse hører *ikke* til dem, der har gavn af en anstaltsbehandling; rejser, ophold i større byer, kort [sagt] alt hvad [der] i og for sig kan vække Deres interesser, og derved lede Deres tanker bort fra Deres sygeligt skærpede refleksion over Dem selv og Deres nervøse sensationer, er det, som, efter min mening, vil være Dem gavnligt”.⁸² Steenberg ville tydeligvis nødtigt modtage Andræ, og samtidig gjorde han opmærksom på, at han som udenbys patient måtte være forbe-

⁸⁰ Distinktionen mellem perversitet som noget erhvervet/tillært og perversion som noget iboende/medfødt går tilbage til Krafft-Ebing (*Psychopathia Sexualis*, 5. udgave, 1890, s. 45); jf. Tandem 1892, s. 208-210 og Oosterhuis 2000, s. 47.

⁸¹ Brev af 9.6.[1892] fra Carl Georg Gædeken til Poul Andræ, Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Lilla mappe Kontrærsexualitet. Min kursivering

⁸² Brev af 17.1.1892 fra Valdemar Steenberg til Poul Andræ. Ibidem. Min kursivering.

redt på at betale en dyr dagstakst for opholdet. Hvorvidt det var økonomiske overvejelser eller Steenbergs pludselige død kort tid efter, der forhindrede indlæggelse på Sankt Hans, lader sig ikke nærmere fastslå. Efterfølgende overvejede Andræ behandling på Sindssygeanstalten ved Århus, men heller ikke dette realiseredes.⁸³ Til gengæld fik han her kontakt til en af institutionens læger Christian Geill (1860-1938), der i 1893 fik bragt en stor artikel om Krafft-Ebings *Psychopathia Sexualis* i *Ugeskrift for Læger*.⁸⁴ Selvom der her ikke refereres til Andræ, var han uden tvivl en af Geills helt centrale inspirations- og informationskilder.⁸⁵

Når Poul Andræ i 1892 overvejede at lade sig indlægge, kunne det godt skyldes en kraftig depression, men en anden forklaring presser sig mere på. Truslen om indlæggelse kunne nemlig bruges som pressionsmiddel overfor Finansministeriets ledelse, og tvinge den til at agere hurtigt i hans flyttesag. Det ville nemlig i højeste grad være pinligt for ministeriet, hvis en af dets ledende regionale embedsmænd blev indlagt som sindssyg – og det oven i købet uden noget forvarsel i form af forudgående sygemelding! Der foreligger ingen dokumentation for, at Andræ kalkulerede således, men han må have vidst, at Krafft-Ebings attest *ikke* i sig selv var tilstrækkelig til at udvirke hans forflyttelse eller afsked.

Når Poul Andræ trods alt ikke lod sig indlægge, skyldtes det formentlig, at han satsede på, at der skulle blive en stilling ledig til ham i Finansministeriets Departement. Først da dette trak ud, besluttede han sig til at indgive en regulær afskedsansøgning. Det skete i decem-

⁸³ Oplysningsskema til Sindssygeanstalten ved Århus udfyldt af læge Albeck, Vejle 12. april 1892. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Lilla mappe Kontrærseksualitet. Af skemaet fremgår det, at Andræ ikke tidligere havde modtaget nogen særlig behandling udover med bromkalium, der sammen med brom, ifølge Florian Mildenberger 2002, s. 44, "als inspezifische Sedativa in der Medizin weit verbreitet [war]".

⁸⁴ Christian Geill: Læren om *Psychopathia Sexualis* og dens retsmedicinske betydning. *Ugeskrift for Læger* 1893, s. 403-413, 426-438, 449-461 og 471-503.

⁸⁵ I januar 1892 anbefalede overlæge Steenberg Andræ at kontakte "reservelæge, dr. Geill. Ham kender jeg meget godt; han har været kandidat hos mig, [...] og ham kan jeg anbefale på det bedste. Han har kendskab til den neuropati, som videnskaben først i de senere år har erkendt og studeret, og med ham vil De kunne tale om deres symptomer med fuldstændig tillid og med nytte". Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Lilla mappe Kontrærseksualitet. Brev af 17.1.1892 fra Valdemar Steenberg til Poul Andræ.

ber 1893, og i forbindelse med dette blev han bedt om at fremskaffe en ny attest fra Wien.⁸⁶

I den afskedsbevilling, Finansministeriet den 10. januar 1894 forelagde Christian 9., og som samme dag fik kongens underskrift, henviste man til, at Poul Andræ “efter producerede lægeattester lider af medfødt melankoli og stærk nervøsitet, der i de senere år stadigt er tiltaget på grund af de isolerede, og fra hans tidligere i så høj grad forandrede, forhold, hvorunder han har levet i Skanderborg, hvilket jævnligt medfører en meget stærk depression, der i væsentlig grad skader hans helbred, og nu lader befrygte, at hans indlæggelse på en sindssygeanstalt kan blive nødvendig, hvis det ikke muliggøres ham at leve under de gamle tilvante forhold i hovedstaden, hvor så mange midler står til rådighed til lindring af hans lidelser”. Finansministeriet konkluderede derfor, at Andræ “som følge af denne sin sjælelige tilstand er uskikket til at varetage sit embede på fuld tilfredsstillende måde”, og derfor anbefalede hans afsked “på grund af svagelighed i nåde og med pension fra udgangen af marts måned d[ette] å[r] at regne”.⁸⁷

Den 1. april 1894 forlod Poul Andræ – 49 år gammel – amtsforvalterstillingen i Skanderborg og udtrådte dermed af dansk stats tjeneste. Snart flyttede han tilbage til København, hvor han fik en lejlighed på Østerbrogade 5 kun få skridt fra forældrenes hus. Her levede han resten af livet som forfatter og pensionist, afbrudt af årlige udenlandsrejser, økonomisk meget velstillet efter forældrenes død. I 1912 blev han etatsråd, hvorimod det til hans store skuffelse ikke lykkedes ham at få en afhandling antaget som disputats ved Københavns Universitet.

Som ældre gik Poul Andræ aktivt ind i den homoseksuelle ligestillingskamp, idet han tidligt tilsluttede sig den Wissenschaftlich-Humanitäres Komitee, som en kreds omkring den berlinske læge Mag-

⁸⁶ I attesten af 10.11.1893 udtalte Krafft-Ebing, at “am 23.9.91 consultierte mich der Herr Amtsverwalter, Kammerjunker Andrae aus Kopenhagen. Ich fand einen hohen Grad für Nervenkrankheit (Neurasthenie) vor nebst großer Disposition zu Melancholie und riet dem genannten Herr dringend die Einsamkeit des Landlebens zu meiden und sich eine Existenz in einer großen Stadt zu verschaffen, wo sachverständige Ärzte und so viele Hilfsmittel für seine Leiden zu Gebot stehen. Wien, 10. november 1893. Dr., Freiherr v. Krafft-Ebing, K.K. Hofrath und Univ. Prof.”. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 3. Hæfte 7. XII.

⁸⁷ Forestilling nr. 10 af 10.1.1894 om Andræs afsked som amtsforvalter i Skanderborg med kongens approbation af samme dato. Rigsarkivet. Finansministeriet. Sekretariats- og budgetkontoret: Forestillinger 1894. Andræs afskedsansøgning er forgæves eftersøgt.

Ill. 4: Knud Søeborgs maleri af den midaldrende Poul Andræ lader sig ikke præcist datere, men den må være fra årene lige omkring 1900. Det kom efter Andræs død til Københavns Bymuseum, hvor det stadig befinder sig (reproduktion ved Thomas Skat-Rørdam).

nus Hirschfeld (1868-1935) havde stiftet i 1897,⁸⁸ og i sit testamente af 9. marts 1926 tilgodeså han den med 1.000 kr.⁸⁹ Beløb af samme størrelse stillede han også til rådighed for dels “en forstående populær afhandling om kontrærsexuelle i modsætning til homoseksuelle”, dels en undersøgelse af store personligheders kontrære sexualitet, mens den, der oversatte og udgav Hirschfelds *Was soll das Volk vom dritten Geschlecht wissen?* fik 500 kr.⁹⁰ Derudover betænkte Andræ i sit testamente en række seksuelle partnere samt “kontrærsexuelle (ikke perverse), som, uden krænkelser af andres frihed eller forlokkelse og uden seksuelt samkvem med unge under 18 år, er kommet i uforskyldt nød følgende deres medfødte natur”. Til dette sidste formål stilledes 2.000 kr. til disposition for politiet. Desuden tilgodesås, som tidligere omtalt, Ulrichs gravsted i Italien med et beløb, som imidlertid ikke kom til udbetaling.⁹¹

Gennem sit lange liv havde Poul Andræ kontakt til homoseksuelle i ind- og udland, men noget samlet overblik over hans netværk lader sig ikke skaffe, da alle disse breve blev brændt efter hans død. Det fremgår samme sted, at Andræ for det meste optrådte under pseudonym, således som han også gjorde det i forbindelse med de fleste af sine seksuelle forhold.⁹² I Tyskland havde han forbindelse med Ulrichs

⁸⁸ Hans medlemskab kan dokumenteres fra 1903: VII. Abrechnung (pro 1903), *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, 6. årgang, 1904. Jeg takker Raimund Wolfert, Berlin, for venligt at have givet mig denne oplysning. I Andræes arkiv befinder der sig en række breve fra WHK, heriblandt også flere personlige breve fra Hirschfeld. Det Kongelige Bibliotek. Tilg. 389. Kapsel 1. Grønt kollegiehæfte: Papirer, brochurer vedr. Hirschfeld.

⁸⁹ Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræes testamente af 9.4. 1926, post 11.

⁹⁰ Allerede i Andræes dødsår udkom Magnus Hirschfelds værk oversat til dansk af lægen J.H. Leunbach med titlen: *Det tredje Køn* (1928). De andre udgivelsesprojekter indfries først i 1933 med Leunbachs publikation: *Kønslivets Ejendommeligheder. En Vejledning til Forstaaelse af det menneskelige Sexuallivets Fejlsporinger*. Med forord af Magnus Hirschfeld, dateret Paris 30. oktober 1933. Begge bøger udkom i serien “Oplysning” på Hermann Larsens Forlag, København. Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræes kodicil nr. 1 af 9.4.1926, post IV, 1, 2 og 9.

⁹¹ Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræes kodicil nr. 1 af 9.4.1926, post III, 2 og V.

⁹² I sit første kodicil bestemte Andræ, at Carl Hjort skulle være tilstede ved dødsboets åbning, “for at brænde alle pi-breve (dvs. kont[rær]sex[uelle]) breve til mig som pseudonym: Carlsen (ca. 1882-89), Carl Christensen (1889-97) og Carl Larsen (1894ff). [...] Ved det frie, drastiske sprog i hine breve til mig som den ukendte pseudonym

og senere Hirschfeld og i Norge til Ebbe Hertzberg. Derimod er der intet, der tyder på, at han kendte den svensk-norske filosofiprofessor Pontus Wikner (1837-88), der efterlod sig en meget gribende, og senere udgivet, selvbiografisk skildring af sin kærlighed til mænd.⁹³

Poul Andræ – en selvbevidst kontrærsexuel

For Poul Andræ blev livet én lang, sej kamp for at finde sig til rette med nogle følelser og en sexualitet, der var anderledes end flertallets. Han tilhørte eliten, var veluddannet og velhavende og derfor gik meget i livet også nemt for ham, men han havde samtidig denne “medfødte skævhed”⁹⁴ – “min ulykkelige kærlighed”, som han også kaldte det – der nogle gange lammede ham fuldstændigt, andre gange æggede ham til udforskning og undersøgelse, men som også sjældne gange fyldte ham med stor fryd, når han var i sine mandlige partners kærlige vold.

Den tyske sociolog og forfatter Klaus Müller opererer i bogen *Aber in meinem Herzen sprach eine Stimme so laut* med en række tidlige homoseksuelle karaktertyper, og blandt disse passer “den selvbevidste homoseksuelle” perfekt på Poul Andræ. Müller fandt det karakteristisk for disse mænd, at de opfattede sig selv som ”bewußten Außenseiters” og betragtede deres autobiografier “auch als politisches Statement. [...] Sein fiktiver Leser war für ihn Object der Aufklärung; er vermutete Unkenntnis und Vorurteile als Gründe der medizinischen Fehleinschätzung. Dennoch erkannte er das Interesse der Pathologen als hilfreich an, und benutzte deren “wissenschaftliche” Vorgaben zur Selbstverständigung, soweit diese nicht explicit negativ waren”.⁹⁵

[...] kunne de muligt forarge. [...] Alle familiebreve fra og til mig [er] at brænde, ligeså alle andre breve, incl. breve fra kont[rær]sex[uelle] (Hertzberg i Christiania, afd[øde] Sophus Jacobsen (Laia) m.fl.), med mindre de, som meget oplysende ang. kont[rær]sex[ualitet], foreligger afskrevne eller indlagt i afskriftshæfterne af Hjort. Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Eksekutorbo nr. 169-3 (pakke 422). Andræs kodicil nr. 1 af 9.4.1926, post I.

⁹³ Pontus Wikners manuskript *Psykologiska självbekännelser* udkom først på svensk i 1971, på dansk i 1973 og i 2012 på tysk ved Raimund Wolfert, der har skrevet en meget udførlig indføring. Pontus Wikner: *Psychologische Selbstbekenntnisse*. Männerschwarm Verlag 2012.

⁹⁴ Med disse ord, som Andræ kunne gøre til sine egne, betegnede Ebbe Hertzberg sin anderledes sexualitet. Citeret efter R. Jordæn 2010, s. 87.

⁹⁵ K. Müller 1991, s. 239-242.

Videre beskriver Müller, hvorledes disse førstegenerations homoseksuelle “gab sich nur selten als solcher zu erkennen, sonderne war nur geschickter in der taktischen Organisation seines Verlangens. Der Arzt blieb, vorerst, der einzige Gesprächspartner. Der ”selbstbewußte Homosexuelle” war nicht nur städtisch, sondern auch deutlich international orientiert; einer der ersten Europäer. [...] Ohne Mühe schrieb er als Fachmann mit weitreichenden, intimen Kenntnissen des Gegenstandes. Die Wissensforsprung gegenüber dem einheimischen Arzt wurde ohne Arroganz Konstatiert. [...] In den politischen Aussichten hofften die Autobiographen auf den Arzt als Verbündeten und eine Versachlichung der Ächtung durch medizinische Aufklärung. [...] Er war durch ein rationales Selbstbewußtsein, aber auch geringen Abstand zu den medizinischen Klassifikationen, gekennzeichnet. Trotzdem schien ihm noch am ehesten ein eigenes ”normales” Leben zu gelingen, da er den Widerspruch zwischen eigenen und gesellschaftlichen Wertungen schärfer als andere analysiert hatte, und seine Lebensführung den Gegebenheiten anpassen konnte, ohne auf seine Bedürfnisse verzichten zu müssen”.⁹⁶

For Poul Andræ blev oplevelsen af, at ligestillingskampen i Tyskland med Videnskabeligt-Humanitært Komitee havde bevæget sig ind i en ny fase, til stor opmuntring, og den gav hans videre liv en rolig retning. Flere gange i 1870erne og 1880erne havde han været tæt på at springe ud offentligt som homoseksuel med alle de omkostninger, det ville have fået for ham. Også som ældre var han meget bevidst om vigtigheden af den enkeltes kamp både på de indre linjer over for lægerne og juristerne og udadtil i offentligheden. Poul Andræ var således ikke alene “the first in Denmark to publicly defend homosexuals”,⁹⁷ han spillede også en væsentlig rolle for udviklingen af den tidlige danske lægefaglige diskurs om dette emne. I midten af 1870erne indledtes et tæt samarbejde med overlægen på den nye københavnske psykiatriafdeling, og i kraft af sin belæsthed opbyggede Andræ en omfattende viden, som han gerne stillede til rådighed for Gædeken og andre læger i det håb, at han dermed kunne påvirke deres holdninger og vurderinger. “Agents of culture” så vi i indledningen Harry Oosterhuis kalde disse første pionerere, der famlende søgte efter svar på de hjerteskerende eksistentielle spørgs-

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Wilhelm von Rosen: Andræ. Poul, Robert Aldrich og Garry Wotherspoon (red.): *Who's Who in Gay and Lesbian History. From Antiquity to World War II*, s. 22-23. London og New York 2001.

mål, som tiden konfronterede dem med. Orkede man som kontrær- og homoseksuel i det hele taget at leve videre, når man pr. definition skulle være ulykkelig, degenereret og dømt til at bære et af menneskehedens allertungeste kors, som Sophus Jacobsen udtrykte det? De fleste gjorde heldigvis, og blandt disse indtager Poul Andræ en fornem plads, ikke alene i kraft af en betydningsfuld indsats i samtiden, men nok så meget også fordi han sørgede for at vigtige kilder til denne dystre historie er blevet bevaret frem til os i dag.

SUMMARY

Karl Peder Pedersen: *"I am a highly complete and error-free example of the race, so I was received as a precious treasure". About county administrator Poul Andræ (1843-1928), contrary sexuality and doctors.*

The Danish lawyer and public official Poul Georg Andræ (1843-1928) was born into an affluent officer family, where his father, C.C.G. Andræ came to play a central political role after the abolition of the absolute monarchy both as a minister and government head. It was obvious that Poul and the younger brother Victor Andræ would study, and after they had become lawyers from the University of Copenhagen in the middle of the 1860s, they were employed as public officials in the central administration. They were both unmarried, and with regards to Poul Andræ, it was clear to him early on that his feelings and sexuality were only directed towards men. Through surviving diaries and a number of the letters that he wrote and received, we can follow his struggle against his "unfortunate love" as he called it quite closely. It took place through an ongoing dialogue with Danish doctors and psychiatrists, who in the 1870s and 1880s were more or less at a loss to understand these new phenomena. In 1891, Andræ travelled to Vienna to consult with the leading psychiatrist and sexologist of the time, Richard von Krafft-Ebing, and although he was not able to offer him any treatment, he confirmed him to have been born contrasexual, in other words a woman in a man's body, and in this way took away some of Andræ's deep feelings of guilt.

In 1889, Poul Andræ applied for and received the position as county administrator in the small market town of Skanderborg in Jutland, but he soon regretted it bitterly. It was mainly to certify that he absolutely had to live in a large city that he sought out Krafft-Ebing two years later. With this certificate in hand, he resigned in 1894 and moved back to Copenhagen, where he lived until his death at the age of 84. Throughout his entire life he continued to struggle for sexual information and sexual equality; in particular, he became involved with the Wissenschaftlich Humanitarian Committee, which was founded in 1897, and in his will he left considerable funds to both the committee and to a number of books in Danish.

